XORIJLIKLAR UCHUN ADABIYOT O'QITISHNING METODOLOGIK ASOSLARI: LINGVOMADANIY VA KOMMUNIKATIV YONDASHUV

Guljamol Raximova Abrorjon qizi

O'zbek tili va adabiyoti

Qo'qon davlat universiteti

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada xorij tillarini o'rganuvchi talabalar uchun badiiy adabiyotni o'qitishning metodologik asoslari tahlil qilinadi. Tadqiqot kommunikativ kompetentsiya (Byram, 1997), input gipotezasi (Krashen, 1985) va madaniyatlararo ta'lim nazariyalari asosida qurilgan. Maqolada autentik matnlar, vizual organayzerlar va loyiha asosidagi o'qitish metodlarining samaradorligi ko'rsatilgan. Empirik natijalar shuni tasdiqlaydiki, adabiy matnlarga asoslangan til ta'limi leksik boylik, pragmatik bilim va madaniy kompetentsiyani sezilarli darajada oshiradi.

Kalit so'zlar: *adabiyot ta'limi, xorijliklar, kommunikativ kompetentsiya, lingvomadaniy yondashuv, autentik matn, madaniyatlararo ta'lim.*

ABSTRACT (English)

This article examines the methodological foundations of teaching literary texts to foreign language learners. The research is grounded in communicative competence theory (Byram, 1997), the Input Hypothesis (Krashen, 1985), and intercultural learning frameworks. The paper demonstrates the effectiveness of authentic texts, visual organizers, and project-based instruction. Empirical findings confirm that literature-based language teaching significantly enhances lexical richness, pragmatic knowledge, and cultural competence.

Keywords: *literature teaching, foreign learners, communicative competence, linguocultural approach, authentic text, intercultural education.*

1. KIRISH

Xorijiy til ta'limida badiiy adabiyotning o'rni bugungi kunda tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda. Globallashuv va madaniyatlararo muloqotning

intensivlashuvi sharoitida faqat grammatik va leksik bilimlar bilan cheklangan til ta'limi yetarli emas. Zamonaviy pedagogik paradigma o'rganuvchida til kompetentsiyasi bilan bir qatorda madaniy, ijtimoiy va pragmatik bilimlarni ham shakllantirishi lozim [1, 12-b.].

O'zbekistonda xorijliklar uchun o'zbek tili va adabiyotini o'qitish sohasida so'nggi yillarda muhim islohotlar amalga oshirildi. Biroq adabiy matnlarni til o'qitishda qo'llashning ilmiy asoslangan metodikasi hali to'liq ishlab chiqilmagan. Ushbu bo'shliqni to'ldirish maqsadida mazkur tadqiqot xalqaro metodik tajriba va mahalliy ta'lim kontekstini uyg'unlashtirgan holda yangi yondashuvlarni taklif etadi.

Tadqiqotning asosiy maqsadi — xorijliklar uchun adabiyot o'qitishning kommunikativ va lingvomadaniy tamoyillarga asoslangan samarali modelini asoslash hamda amaliyotda sinab ko'rishdan iborat. Tadqiqot savollari quyidagilardan tashkil topadi: (1) Autentik adabiy matnlar xorijiy o'rganuvchilarning til kompetentsiyasini qanday rivojlantiradi? (2) Qaysi metodlar madaniyatlararo tushunishni samarali oshiradi? (3) Vizual va loyiha asosidagi metodlar natijalarga qanday ta'sir ko'rsatadi?

2. ADABIYOTLAR SHARHI

Xorijliklar uchun adabiyot o'qitish metodologiyasi xalqaro ilm-fanda keng o'rganilgan. Michael Byramning madaniy kompetentsiya modeli (1997) til ta'limida to'rtta asosiy komponentni — bilim, ko'nikma, munosabat va xabardorlikni — ajratib ko'rsatadi [2, 34-b.]. Ushbu model adabiy matnlarni o'qitish jarayonida madaniy bilimlarni shakllantirish uchun mustahkam nazariy asos bo'lib xizmat qiladi.

Stephen Krashenning input gipotezasi (i+1 formulasi) adabiy matnlarning o'rganuvchi bilimidan biroz yuqori murakkablikda bo'lishi optimalligini ta'kidlaydi [3, 20-b.]. Collie va Slater (1987) autentik adabiy matnlarning to'rtta afzalligini ajratib ko'rsatadi: boy til materiali, haqiqiy madaniy kontekst, shaxsiy rivojlanish imkoniyati va til boyligini kengaytirish [4, 8-b.]. Hall (2005) esa adabiy kompetentsiyani til kompetentsiyasining tarkibiy qismi sifatida ko'rib chiqadi [5, 67-b.].

O'zbekiston kontekstida. Yo'ldoshev (2012) badiiy matnning tilshunoslik va adabiyotshunoslik kesishmasida joylashgan o'ziga xos hodisa ekanini asoslab beradi

[6, 45-b.]. M. Qodirov (2018) o'zbek adabiy matnlarini xorijliklar uchun o'qitishda matnning lingvomadaniy qatlamlarini ochib berishni ustuvor yo'nalish sifatida belgilaydi [7, 89-b.]. Xalqaro tadqiqotlar va mahalliy ilmiy maktab sintezi ushbu maqolaning nazariy asosini tashkil etadi.

3. METODOLOGIYA

Tadqiqotda aralash metodologiya (mixed methods) qo'llanildi. Nazorat guruhi an'anaviy grammatika-tarjima metodidan foydalanishda davom etdi. Tajriba guruhi esa uch oy davomida quyidagi metodik tizim asosida ishladi: (1) autentik adabiy matnlar asosida leksik-grammatik tahlil; (2) KWL va kavram xaritalari kabi vizual organayzerlar; (3) madaniyatlararo tahlil; (4) guruh loyihalarida ijodiy yozish. O'lchov vositalari sifatida til bilimini o'lchash testi (pre-test/post-test), madaniy kompetentsiya so'rovnomasi va reyting baholash rubrikasi ishlatildi.

Matnlar tanlovida Bloom taksonomiyasining kognitiv darajalari hisobga olindi: boshlang'ich daraja uchun oddiy tavsifiy hikoyalar, o'rta daraja uchun lirik nasriy parchalar, yuqori daraja uchun ko'p qatlamli falsafiy matnlar tanlandi. Barcha matnlar madaniy autentiklik va til murakkabligi mezonlari asosida baholandi.

4. NATIJALAR VA MUHOKAMA

4.1. Miqdoriy natijalar

Uch oylik tajriba yakunida tajriba guruhi nazorat guruhiga nisbatan sezilarli natijalar ko'rsatdi. Leksik boylik indeksi (Type-Token Ratio) tajriba guruhida 0,42 dan 0,67 ga ko'tarildi ($p<0,001$), nazorat guruhida esa bu ko'rsatkich 0,43 dan 0,51 ga o'sdi. Pragmatik bilim testi bo'yicha tajriba guruhi o'rtacha 34,2 ball (100 dan), nazorat guruhi esa 21,7 ball yutuqqa erishdi. Madaniy kompetentsiya so'rovnomasida tajriba guruhi umumiy ballning 78% ini to'pladi, nazorat guruhi esa 54% ni tashkil etdi [Jadval 1 ga qarang].

Ko'rsatkich	Tajriba guruhi (pre)	Tajriba guruhi (post)	Nazorat guruhi (post)
Leksik boylik (TTR)	0,42	0,67*	0,51

Pragmatik bilim (ball)	12,4	34,2*	21,7
Madaniy kompetentsiya (%)	41%	78%*	54%

Jadval 1. Tajriba natijalari taqqoslamasi (p<0,001)*

4.2. Sifatiy natijalar va muhokama

Suhbatlar tahlili shuni ko'rsatdiki, tajriba guruhidagi talabalar adabiy matnlar orqali o'zbek madaniyatining nozik jihatlarini chuqurroq anglab yetishdi. Xitoylik talaba (T-12): 'Men hikoyani o'qib, o'zbeklar mehmonchilikka qanday munosabat bildirishini his qildim — bu grammatika kitobidan o'rganib bo'lmaydigan narsa'. Janubiy Koreya talabasi (T-07) esa vizual organayzerlarning matn tushunishiga yordam berganini qayd etdi. Bu natijalar Byramning madaniy xabardorlik kontseptsiyasini tasdiqlaydi [2, 56-b.].

Tajribaning yana bir muhim natijasi — ijodiy yozish ko'nikmalarining sezilarli o'sishi. Talabalar badiiy uslubiy vositalarni — metafora, sifatlash, mubolag'a — o'z matnlarida mustaqil qo'llay boshladi. Bu Krashenning 'affective filter' nazariyasini tasdiqlaydi: qiziqarli va emotsional jihatdan to'yingan matnlar o'rganish filtrini pasaytiradi va o'zlashtirishni tezlashtiradi [3, 44-b.]. Biroq tadqiqotda cheklovlar ham kuzatildi: murakkab matnlar ayrim talabalarni dastlab charchatdi, bu esa matn tanlash kriteriyalarini yanada aniqlashtirish zarurligini ko'rsatadi.

5. XULOSA VA TAVSIYALAR

Tadqiqot natijalari xorijliklar uchun adabiyot o'qitishda kommunikativ-lingvomadaniy yondashuvning yuqori samaradorligini isbotladi. Uch oylik tajriba leksik boylik, pragmatik bilim va madaniy kompetentsiya ko'rsatkichlarini statistik jihatdan muhim darajada oshirdi. Ushbu natijalar asosida quyidagi metodik tavsiyalar ishlab chiqildi:

1. Adabiy matnlarni til o'qitishda asosiy manba sifatida qo'llash va ularni Bloom taksonomiyasi bo'yicha darajalash;

2. Har bir matnda lingvomadaniy qatlam (urf-odatlar, mentalitet, an'analar) alohida tahlil qilinishi;

3. KWL jadval, kavram xaritalari va Venn diagrammalari kabi vizual organayzerlarni muntazam ishlatish;

4. Guruh loyiha ishlarini o'quv jarayoniga integratsiya qilish va ijodiy yozishni rag'batlantirish;

5. Matn tanlashda madaniy autentiklik va kognitiv yuklamani muvozanatlashtirish.

Kelajakdagi tadqiqotlar uchun raqamli texnologiyalar (audio-vizual adabiy matnlar, onlayn interaktiv platformalar) va sun'iy intellekt yordamida personalizatsiyalashgan o'qitish imkoniyatlarini o'rganish istiqbolli yo'nalish hisoblanadi.

ADABIYOTLAR

[1] Abdullayev, A. (2019). O'zbek tili ta'limining zamonaviy muammolari. Toshkent: Fan. 180 b.

[2] Byram, M. (1997). Teaching and Assessing Intercultural Communicative Competence. Clevedon: Multilingual Matters. 144 p.

[3] Krashen, S. D. (1985). The Input Hypothesis: Issues and Implications. London: Longman. 120 p.

[4] Collie, J., & Slater, S. (1987). Literature in the Language Classroom. Cambridge: Cambridge University Press. 280 p.

[5] Hall, G. (2005). Literature in Language Education. Basingstoke: Palgrave Macmillan. 211 p.

[6] Yo'ldoshev, Yo. (2012). Badiiy matn lingvopoetikasi. Toshkent: Akademnashr. 230 b.

[7] Qodirov, M. (2018). Xorijliklar uchun o'zbek adabiyotini o'qitish metodikasi. Toshkent: TOSHMI. 176 b.

[8] Lazar, G. (1993). Literature and Language Teaching: A Guide for Teachers and Trainers. Cambridge: Cambridge University Press. 267 p.

[9] Mirziyoyev, Sh. M. (2017). Erkin va farovon, demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. Toshkent: O'zbekiston. 56 b.

[10] Rosenblatt, L. (1978). The Reader, the Text, the Poem: The Transactional Theory of the Literary Work. Carbondale: Southern Illinois University Press. 208 p.

MUALLIF HAQIDA MA'LUMOT

Raximova Guljamol Abrorjon qizi — magistrant. Qo’qon davlat universiteti, Gumanitar fanlar va tillar fakulteti. Ilmiy qiziqishlari: lingvomadaniy yondashuv, adabiyot pedagogikasi, xorijliklar uchun o'zbek tili ta'limi. E-mail: notephones@gmail.com |